

12-31-2020

Slovenski kulturno-kreativni delavec v času pandemije COVIDA-19

Eva Matjaž

Polona Černič

Lejla Perviz

Irena Ograjenšek

Follow this and additional works at: <https://www.ebrjournal.net/home>

Recommended Citation

Matjaž, E., Černič, P., Perviz, L., & Ograjenšek, I. (2020). Slovenski kulturno-kreativni delavec v času pandemije COVIDA-19. *Economic and Business Review*, 22(4). <https://doi.org/10.15458/2335-4216.1036>

This Original Article is brought to you for free and open access by Economic and Business Review. It has been accepted for inclusion in Economic and Business Review by an authorized editor of Economic and Business Review.

SLOVENSKI KULTURNO-KREATIVNI DELAVEC V ČASU PANDEMIJE COVIDA-19

EVA MATJAŽ¹

POLONA ČERNIČ²

LEJLA PERVIZ³

IRENA OGRAJENŠEK⁴

POVZETEK: *Položaj slovenskega kulturno-kreativnega delavca je bil že pred pandemijo vse prej kot rožnat, zaradi nje pa se je še dodatno poslabšal. To v pričujočem članku podrobneje osvetljujemo s pomočjo anketne metodologije.*

Empirično raziskavo smo zasnovali v kreativnem centru Poligon v sodelovanju s Centrom za kreativnost pod okriljem Muzeja za arhitekturo in oblikovanje. V procesu razvoja anketnega vprašalnika smo v središče postavili vprašanje, kako se delavci v slovenskem kulturnem in kreativnem sektorju (v nadaljevanju KKS) spoprijemajo s pogoji dela, spremenjenimi zaradi pandemije covid-19. Pri tem se nismo osredotočili le na ekonomski vidik spremenjenega vsakdana. Zanimali sta nas širša sociološko-psihološka življenjska realnost slovenskih kulturno-kreativnih delavcev in njihova ocena nove normalnosti ter ustreznosti ukrepov vlade z vidika ohranjanja KKS na predpandemični stopnji razvitosti.

V članku prikazujemo nekatere ključne ugotovitve naše raziskave in nanizamo ter kritično ovrednotimo nabor preventivnih ukrepov, ki bi jih veljalo čim prej uresničiti.

Ključne besede: *kulturni in kreativni sektor (KKS), covid-19, EU, Slovenija, analiza stanja, ukrepi*

JEL klasifikacija: D24

1 UVOD

Omejevanje socialnih stikov ljudi, ki ga za obvladovanje pandemije covid-19 z različno intenzivnostjo in v različnih obdobjih od izbruha pandemije v pričetku leta 2020 izvajajo vlade po vsem svetu, je poleg turizma zelo prizadelo tudi kulturni in kreativni sektor (v nadaljevanju KKS). Sektor se namreč podobno kot turizem povezuje s številnimi gospodarskimi panogami in na njih pušča svoj odtis, zato ga je zaradi heterogene narave zelo težko sistematično analizirati.

1 eva@poligon.si

2 polona.cernic@gmail.com

3 Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, Slovenija, e-pošta: lejla.perviz@ef.uni-lj.si

4 Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Ljubljana, Slovenija, e-pošta: irena.ograjensek@ef.uni-lj.si

Slike ne zakrivajo le številni termini (kulturne industrije; kulturne in kreativne industrije; kulturni in kreativni sektor) in opredelitve, ki jih različni avtorji uporabljajo za razmejitev KKS od drugih gospodarskih panog, omeniti velja tudi dejstvo, da obstoječi sistem nacionalnih računov ni sposoben celovito zajeti multiplikativnih učinkov KKS.

Metodološke nedorečenosti odseva tudi nabor opredelitev in uradnih merskih instrumentov, razvitih v okviru evropskega statističnega sistema. V našem raziskovalnem procesu ta nabor razširimo še z razlikovanjem med tradicionalnim (kulturna in kreativna ponudba na fizičnem prizorišču) in modernim (kulturna in kreativna ponudba v virtualnem prostoru) KKS.

Naša analiza temelji tako na razpoložljivih pisnih virih (panožna poročila in statistični podatki) kot tudi na anketnih podatkih, ki smo jih od slovenskih kulturnih in kreativnih delavcev pridobili v dveh valovih (prvo anketno zbiranje podatkov je potekalo med 6. aprilom in 3. majem 2020, drugo pa med 29. septembrom in 25. oktobrom 2020).

V središču anketnega zbiranja podatkov je vprašanje, kako se delavci v slovenskem KKS spoprijemajo s pogoji dela, spremenjenimi zaradi pandemije covid-19. Pri tem se nismo osredotočili le na ekonomski vidik spremenjenega vsakdana. Zanimali sta nas širša sociološko-psihološka življenjska realnost slovenskih kulturno-kreativnih delavcev in njihova ocena nove normalnosti ter ustreznosti ukrepov vlade z vidika ohranjanja KKS na predpandemični stopnji razvitosti. Kreativno-inovativni potencial KKS se lahko namreč pomembno zmanjša, če so delujoči v njem primorani čas in energijo vlagati v dopolnilne oziroma alternativne preživetvene strategije.

2 ZNAČILNOSTI KULTURNEGA IN KREATIVNEGA SEKTORJA V EVROPSKI UNIJI

Eurostat (2020a) ocenjuje, da je bilo na območju EU-27 v letu 2019 7,4 milijona ljudi (3,7 % vseh zaposlenih oseb), ki so se ukvarjali s kulturno dejavnostjo ali so imeli poklic s področja kulture. V večini držav članic EU delež mladih zaposlenih (starih od 15 do 29 let) ni presegel 20 % celotne zaposlitve v KKS.

Delež žensk, zaposlenih v KKS v EU-27, je bil malo nižji kot delež moških (47,7 %). V letu 2019 naj bi 82 % moških, zaposlenih v KKS, delalo polni delovni čas, v primerjavi s povprečjem za celotno EU-27 gospodarstvo, ki je 91 %. Za primerjavo je delež žensk, zaposlenih v KKS za polni delovni čas, 68 % (v primerjavi s povprečjem 69 % za celotno gospodarstvo EU-27). To kaže na manjšo razliko med spoloma znotraj KKS v primerjavi s celotnim gospodarstvom.

V EU-27 je bilo leta 2019 32 % kulturnih in kreativnih delavcev samozaposlenih (povprečje za celotno gospodarstvo znaša 14 %). To pomeni, da je bila relativna vrednost

samozaposlitve na področju kulture več kot dvakrat višja od povprečja za celotno zaposlenost.

Evropski kulturni in kreativni delavci so bili na splošno dobro izobraženi (34 % jih je imelo višjo sekundarno ali posekundarno neterciarno izobrazbo in 59 % terciarno izobrazbo).

Poslovna statistika za KKS je na ravni EU-27 dostopna le za leto 2017 (Eurostat, 2020b). V panogi je bilo več kot 1,1 milijona podjetij, kar je približno 5 % vseh podjetij v nefinančnih sektorjih gospodarstva. Dodana vrednost v stroških faktorjev je znašala 145 milijard evrov, kar ustreza 2,3 % celotnega nefinančnega gospodarskega sektorja. Za ilustracijo navedimo še, da je bila dodana vrednost sektorja nekoliko višja od dodane vrednosti avtomobilske industrije (139 milijard evrov) in kemične industrije (130 milijard evrov). Skupna tržna vrednost prodaje blaga in storitev je znašala 375 milijard evrov, kar je bilo 1,5 % celotnega prometa, ustvarjenega v nefinančnem gospodarskem sektorju v EU-27.

3 ZNAČILNOSTI KULTURNEGA IN KREATIVNEGA SEKTORJA V SLOVENIJI

Relativna pomembnost KKS (izmerjena z njegovim deležem v nefinančnem sektorju gospodarstva na osnovi števila podjetij) je bila v Sloveniji v letu 2017 6,6 % (Eurostat, 2020b). V Sloveniji se je v letu 2019 4,9 % vseh zaposlenih oseb ukvarjalo s kulturno dejavnostjo ali so imeli poklic s področja kulture (Eurostat, 2020a). Delež mladih zaposlenih (starih od 15 do 29 let) je znašal 16,3 % celotne zaposlitve v KKS.

Delež žensk, zaposlenih v KKS v Sloveniji, je bil nekaj nižji kot delež moških (48,4 %). 86 % moških in 81 % žensk naj bi v panogi delalo polni delovni čas. Ta odstotek je mnogo višji od povprečja za EU-27, ki znaša 68 %. Delež samozaposlenih kulturnih in kreativnih delavcev v Sloveniji je 26 % (povprečje za celotno gospodarstvo je 12 %).

Skoraj 62 % slovenskih kulturnih in kreativnih delavcev je imelo terciarno izobrazbo, kar je za 2 odstotni točki več od deleža na ravni EU-27.

Zaradi drugačnega metodološkega pristopa se zgornji rezultati razlikujejo od obsežnega profila KKS v slovenskem gospodarstvu, ki so ga pripravili Murovec et al. (2020) za obdobje od leta 2008 do 2017. Po njihovih podatkih predstavlja KKS 10,5 % vseh registriranih poslovnih enot v Sloveniji. Med pravnoorganizacijskimi oblikami s 56 % močno prevladujejo samostojni podjetniki posamezniki. Ta delež je mnogo višji kot v drugih panogah slovenskega gospodarstva, kjer znaša 43 %. Delež družb z omejeno odgovornostjo v KKS je 23 %. V primerjavi z ostalim gospodarstvom (33 %) je ta delež nižji za kar 10 odstotnih točk.

Kar 65 % vseh organizacijskih enot v KKS je lociranih v kohezijski regiji Zahodna Slovenija. To je v skladu z globalno realnostjo glavnih mest, ki nesorazmerno uspešno privabljajo tako

finančna sredstva kot kreativce v svojo bližino, saj ponujajo sedeže narodnim gledališčem, državnim opernim hišam, filharmoničnim orkestrom, muzejem in galerijam, pa tudi festivalom in izobraževalnim ustanovam na sorodnih področjih.

V letu 2017 so prihodki od prodaje vseh registriranih poslovnih enot v slovenskem KKS znašali 2,964 milijarde evrov in so predstavljali 2,7 % prihodkov od prodaje, ustvarjene v celotnem gospodarstvu (podoben delež kot pri avtomobilski industriji).

V istem letu je slovenski KKS zaposloval skupno 27.777 ljudi (3,6 % zaposlenih v vseh gospodarskih panogah). Družbe z omejeno odgovornostjo so bile najpomembnejši delodajalec tako v KKS (55 % vseh zaposlenih) kot tudi v preostalem gospodarstvu, sledijo pa jim javne ustanove (32 % vseh zaposlenih v KKS).

Največ ljudi v KKS je bilo zaposlenih v sektorju *Izdajanje knjig, periodike in drugo založništvo* (25 %), ki mu sledi *Oblikovanje računalniških iger* (20 %). Sektor *Kulturne in razvedrilne dejavnosti*, ki je sicer največji po številu registriranih poslovnih enot, je zaposloval le 10 % vseh zaposlenih v slovenskem KKS. To kaže na (povprečno) zelo majhno število zaposlenih v teh poslovnih enotah.

Kot še navajajo Murovec et al. (2020), je slovenski KKS primerljiv z mnogimi drugimi gospodarskimi panogami v Sloveniji, na primer:

- glede na število registriranih organizacijskih enot z gradbeništvom;
- glede na število zaposlenih z dejavnostmi, kot sta *proizvodnja električnih naprav ali finančna in zavarovalniška dejavnost* (glede na ta kriterij je sektor KKS večji od *kemične in avtomobilske industrije*);
- glede na ustvarjene prihodke od prodaje s proizvodnjo električnih naprav in avtomobilsko industrijo.

Dobra desetina (12 %) registriranih slovenskih kulturnih in kreativnih delavcev je bila po podatkih Murovec et al. (2020) samozaposlenih. Vrednost tega kazalnika se verjetno najmočneje razlikuje od ocene Eurostata (26 % samozaposlenih v KKS).

V splošnem KKS ne glede na metodologijo, uporabljeno za njegovo profiliranje, v gospodarstvu kot celoti ni zanemarljiv, v obliki nesnovnega kapitala pa je njegov pomen ključen za obstoj in nadaljnji razvoj družbe kot celote

4 VSEBINSKI IN METODOLOŠKI OKVIR RAZISKAVE

Teoretični okvir naše raziskave predstavljajo alternativne teorije blaginje (Ransome, 2010) ter tipologije inovativnosti v KKS (Hotho & Champion, 2011), praktičnega pa nova evropska agenda za področje kulture (European Commission, 2018) ter novi delovni načrt za področje kulture (Council of the European Union, 2018), ki KKS opredeljujeta kot temeljni steber skupne evropske identitete ter gonilo kreativnosti in inovativnosti v gospodarstvu in družbi.

Empirično raziskavo smo zasnovali v kreativnem centru Poligon v sodelovanju s Centrom za kreativnost, ki deluje pod okriljem Muzeja za arhitekturo in oblikovanje. V središče smo postavili vprašanje, kako se delavci v KKS spoprijemajo s pogoji življenja in dela, spremenjenimi zaradi pandemije covid-19.

Anketni vprašalnik sestavlja 41 vprašanj: 9 izbirnih, 6 kombiniranih, 5 odprtih, 10 temelječih na merski lestvici, 11 vprašanj pa je številskega tipa. Z njimi smo zajeli naslednje vsebinske sklope:

- **Delovanje v KKS:** pravna oblika delovanja, podpodročja kulturno-kreativnega delovanja.
- **Demografski podatki respondentov:** spol, starost, izobrazba, regija bivanja, velikost kraja dela, število oseb v gospodinjstvu z rednim dohodkom, neto mesečni dohodek respondenta in gospodinjstva, lastništvo/najem stanovanja/hiše.
- **Dogajanje z delavci v KKS med krizo:** koliko jih je obsedelo doma brez dela; odpoved poslov v marcu, aprilu in maju 2020; delež najemnikov poslovnih prostorov; dogovor o zmanjšanju najemnine v praksi.
- **Potek ustvarjalnega dela v obdobju zaprtja države oziroma v času samoizolacije:** koliko delavcev v KKS je v obdobju zaprtja države oziroma v času samoizolacije dejansko delalo in kakšna je bila njihova delovna učinkovitost; ali in kako so v obdobju zaprtja države oziroma v času samoizolacije prilagodili svoje delovne aktivnosti.
- **Videnje krize zaradi covid-19 in soočanje z njo:** kako delavci v KKS ocenjujejo vladne ukrepe; kako vidijo prihodnost KKS; kakšna bo po njihovem mnenju prihodnost družbe kot celote.
- **Odpornost KKS in preživetvene možnosti:** kakšni so povprečni neto mesečni prihodki delujočih v njem; koliko prihrankov imajo; kakšne so ocene spremenjenega prometa v letu 2020 v primerjavi z 2019; kakšna je struktura virov prihodkov.

Podatke smo zbirali v dveh valovih (prvi je potekal med 6. aprilom in 3. majem 2020, drugi pa med 29. septembrom in 25. oktobrom 2020). V prvem valu je sodelovalo skupno 1.521, v drugem pa 1.578 slovenskih kulturnih in kreativnih delavcev, kar je približno 4 % vseh aktivnih delavcev v slovenskem KKS (kot je bilo že poudarjeno, se zaradi različnih metodologij podatki o velikosti celotne populacije kulturnih in kreativnih delavcev v Sloveniji razlikujejo, zato manjkajo tudi pomembni sociodemografski podatki, npr. o spolni in starostni strukturi).

V raziskavo smo vključili slovenske kulturne in kreativne delavce ne glede na njihov pravni status: študente, delavce na avtorskih pogodbah, samozaposlene v kulturi, samostojne podjetnike, zaposlene v podjetjih in zasebnih zavodih, društvih in zadrugah, kot tudi zaposlene v javnih zavodih.

V primerjavi s prakso evropskega statističnega sistema so kreativne dejavnosti v našem vprašalniku razvrščene v mnogo širše pojme in vključujejo naslednje: arhitektura; krajinska arhitektura; film, avdio, video; fotografija; glasba; modno oblikovanje in oblikovanje tekstilij; grafično oblikovanje; produktno oblikovanje; storitveno oblikovanje; oglaševanje in marketing; razvoj programske opreme in računalniških iger; raziskave in razvoj; uprizoritvene umetnosti (gledališče, glasba, ples); vizualne umetnosti (ilustracija, kiparstvo, slikarstvo); intermedijske umetnosti; mediji (TV, radio, tiskani mediji, spletni mediji itd.); literarno ustvarjanje in založništvo; ustvarjalne obrti; kreativni turizem in drugo.

Večina respondentov v obeh valovih je ženskega spola (več kot 60 %). Njihova povprečna starost je 38,8 leta. Dobra polovica respondentov je vsaj univerzitetno izobraženih. Dobra petina (več kot 22%) jih ima status samostojnega podjetnika, dobra petina pa status samozaposlenega v kulturi. Najbolj množično delujejo na področjih filma, avdia in videa (11,3 %), uprizoritvenih umetnosti (10,7 %), grafičnega oblikovanja (10,6 %) in vizualnih umetnosti (8,2 %). Skoraj polovica respondentov je aktivnih na dveh podpodročjih KKS; dobra desetina celo na treh ali več. Med tistimi, ki so izbrali možnost odgovora "drugo", jih je večina odgovorila, da "delajo na črno".

Kar 64,4 % respondentov prebiva v osrednjeslovenski statistični regiji, v kateri jih večina tudi dela (60 %). V povprečju imajo dobrih 12 let delovnih izkušenj v KKS. Tretjina respondentov za bivanje plačuje tržno (22,1 %) ali netržno najemnino (10,1 %). Slaba petina respondentov pa odplačuje kredit za stanovanje/hišo, v katerem/kateri živijo (19,0 %).

Temeljne ugotovitve naše empirične raziskave povzemamo v naslednjih točkah:

- **Več kot ena tretjina respondentov je bila med zaprtjem države oziroma v času samoizolacije prisiljena ostati doma brez dela.** Med najbolj prizadetimi so filmski

ustvarjalci in avdio/video ustvarjalci ter tisti delavci, ki delujejo na področju uprizoritvenih umetnosti, glasbe, fotografije in kreativnega turizma.

- **Skoraj 80 % vseh respondentov je poročalo o odpovedi posla med zaprtjem države oziroma v času samoizolacije.** Povprečna vrednost izgubljenih poslov za marec je znašala 2.945 evrov. Za april in maj so respondenti napovedali izgubo v povprečni višini 5.983 evrov.
- **Več kot dve tretjini vseh respondentov, ki so med epidemijo delali, je poročalo o nižji ali veliko nižji delovni učinkovitosti.** Glavni razlogi za upad produktivnosti so bili stiska zaradi epidemije, počasnejši delovni procesi na spletu, skrb za varstvo otrok in njihovo izobraževanje, razna gospodinjska opravila ter zabrisane meje med delom in prostim časom.
- Respondenti so vprašalnik izpolnjevali pred sprejetjem prvega vladnega protikoronskega paketa pomoči, med njegovim sprejemanjem in po njem. **Skoraj dve tretjini respondentov je vladne ukrepe za KKS označilo kot nezadostne.** Predlagali so nekaj rešitev: manj birokracije v postopkih za pridobitev pomoči, univerzalni temeljni dohodek za vse, dajanje prednosti tistim, ki najbolj potrebujejo pomoč, pomoč tistim, ki jih bo kriza prizadela z zamikom, ter večje državne in EU-spodbude za celoten sektor.
- **Respondenti pričakujejo upad prometa v povprečju za 44 % na vseh podpodročjih KKS v primerjavi z letom 2019.** Ocenjujejo, da bodo učinki te krize daljnosežnejši in številnejši v primerjavi s finančno krizo pred desetletjem. Pričakujejo, da bo še težje kot prej najti naročnike, ti pa bodo za opravljeno delo plačevali manj in bodo pogosto zamujali s plačili.
- **Več kot tretjina respondentov je imela že pred krizo mesečni neto dohodek med 500 in 1.000 evrov. Zgolj ena petina respondentov je zaslužila več kot 1.500 evrov na mesec.** Tisti z najnižjimi dohodki delajo na področju vizualne umetnosti, krajinske arhitekture, uprizoritvenih umetnosti in ustvarjalnih obrti, medtem ko so prejemniki najvišjih dohodkov razvijalci programske opreme in računalniških iger. Respondenti so imeli v povprečju za slabo polovico leta prihrankov.
- Čeprav pogosto slišimo, da je KKS močno odvisen od javnega financiranja, samoocena virov prihodkov za leto 2019 kaže, da so delavci v KKS **v povprečju kar 62 % svojih prihodkov zaslužili na trgu**, tj. s prodajo blaga in storitev končnim potrošnikom. Javni razpisi (državni in lokalni ter evropska sredstva) so **v povprečju predstavljali zgolj 10 % samoocenjenih prihodkov** v letu 2019. Največ javnega financiranja je bilo na voljo na področju intermedijskih umetnosti, čeprav le v višini 25 %.

Rezultati analize kažejo, da so tisti, ki delujejo v slovenskem KKS, že pred krizo živeli skromno, večina iz rok v usta. To se ujema z ugotovitvami predhodnih raziskav slovenskih samozaposlenih v kulturi (Ograjenšek, 2018; Ograjenšek & Perviz, 2015; Ograjenšek et al., 2012), ki posebej analizirajo preživetvene strategije. Iz teh študij izhaja, da obstoječi (predpandemski) način državne podpore samozaposlenim v KKS ni ustrezen. Izboljšave so potrebne predvsem v smeri priznavanja večjih socialnih pravic, upoštevanja specifik poklica ter posebnih pogojev dela samozaposlenih v kulturi.

Če je bil torej že pred pandemijo položaj povprečnega slovenskega kulturno-kreativnega delavca vse prej kot rožnat, se je zaradi nje še dodatno poslabšal. Večmesečna zamrznitev tradicionalnega (kulturna in kreativna ponudba na fizičnem prizorišču) KKS, ki tudi v koledarskem letu 2021 očitno še ne bo dosegel običajne ravni delovanja, je izjemna grožnja mnogim kulturnim in kreativnim delavcem, ki se po lastnih navedbah že sedaj soočajo s hudo socialno stisko.

5 DISKUSIJA IN PRIPOROČILA

Glede na vpliv, ki ga ima na družbo in gospodarstvo, je pandemija covid-19 eden tistih edinstvenih zgodovinskih dogodkov, ki imajo malo ali nič skupnega s prejšnjimi kriznimi situacijami v naših življenjih. Center odličnosti (nemške) zvezne vlade za kulturne in kreativne industrije (Federal Government's Centre of Excellence for the Cultural and Creative Industries, 2020) poudarja, da glede na te značilnosti ne moremo preprosto prilagoditi in ponovno uporabiti običajnih ukrepov in podpornih programov iz prejšnjih kriz. Pandemije sarsa v letih 2002 in 2003 v Evropi skorajda nismo opazili, saj se države niso zapirale, ni bilo potrebe po samoizolaciji, vzorci mobilnosti se niso spremenili. Svetovna gospodarska in finančna kriza ob koncu prejšnjega desetletja je bila sicer huda in je bil zanjo značilen zlom povpraševanja po dobrinah in storitvah, vendar pa ni bilo ponudbenega šoka, kar je pomenilo, da so se vlade lahko oprle na programe gospodarskih spodbud za povečevanje povpraševanja.

V trenutni pandemiji covid-19 se KKS in mnogi drugi gospodarski sektorji soočajo tako s ponudbenim kot povpraševalnim šokom, zato je uporaba svežnjev gospodarskih spodbud in ukrepov glede potrošnje priporočljiva le v omejenem obsegu. Predvsem bi bilo treba izvesti ukrepe za spodbujanje dohodka in zaposlovanja. Težava je v tem, da ti ukrepi niso vedno dostopni ali pa niso prilagojeni novim in nestandardnim oblikam zaposlitve v KKS (samostojni podjetniki, občasno delo ali razne kombinacije, npr. kombiniranje zaposlitve za skrajšan delovni čas s samozaposlitvijo), ki so običajno bolj negotove (OECD, 2020). Ukrepe za financiranje malih in srednje velikih podjetij bi bilo treba bolje prilagoditi potrebam podjetij na osnovi njihovih neopredmetenih sredstev. Podobno bi bilo smiselno podpore za inovacije, ki so trenutno v veliki meri namenjene tehnološkim inovacijam, prilagoditi drugim oblikam inovacij, ki so pogostejše v KKS, kot npr. inovacije, povezane z obliko, vsebino, kombinacijo komunikacijskih kanalov (angl. *media mix*), pa tudi z novimi načini dela, novimi poslovnimi modeli in novimi oblikami koprodukcije.

Prav tako bi bilo smiselno, da bi vlade vključile KKS v oblikovanje infrastrukturnih naložb (KPMG, 2020) in s tem prispevale k razvoju veščin in kreativnosti tako v splošni populaciji kot v delovni sili. Povzeto po Britanskem svetu (British Council, 2020): dostop do umetnosti in kulture je [bil] med zaprtjem države oziroma v času samoizolacije za mnoge bistvenega pomena: prispevanje h kulturni povezanosti, spodbujanje ustvarjalnosti in podpiranje [duševnega] zdravja in dobrega počutja. Dejstvo je, da se učitelji v formalnih in neformalnih izobraževalnih procesih tudi zaradi pandemije vedno bolj osredotočajo na razvijanje kreativnih veščin in ponujanje kreativnih izkušenj svojim učencem. Odporna, kreativna in prilagodljiva delovna sila v vseh gospodarskih panogah bi torej morala biti na daljši rok ustrezno opremljena za spopadanje z novo normalnostjo.

OECD (2020) je še ena institucija, ki poudarja potencial množične digitalizacije, da z roko v roki z navidezno in razširjeno resničnostjo omogoča ustvarjanje kulturnih izkušenj v obdobju zaprtja države oziroma v času samoizolacije. Ugotavlja, koliko tradicionalnih javnih in zasebnih ponudnikov kulturnih in kreativnih dobrin in storitev je svoje vsebine že brezplačno preneslo na splet, da bi obdržali in po možnosti razširili svoje občinstvo (primeri iz tujine vključujejo Louvre, Dunajsko državno opero, Züriško operno hišo; v Sloveniji založbo Beletrina in Cankarjev dom). Čeprav zagotavljanje brezplačnih digitalno posredovanih kulturnih vsebin na dolgi rok ni vzdržno, je vendarle prvi korak k preoblikovanju poslovnega modela (ki ga v Sloveniji že uspešno udeležujejo ustvarjalci v okviru pobude Tretji oder). Za to je nujen predpogoj izboljššan digitalni dostop izven velikih urbanih območij (v mnogih podeželskih, zlasti še obmejnih krajih), kar kliče po velikih infrastrukturnih naložbah v smislu, kot jih omenja KPMG (2020), s čimer je krog sklenjen.

Kratkoročno mora KKS vendarle preživeti. Naša priporočila temeljijo na naših empiričnih ugotovitvah in se v veliki meri ujemajo ali vsaj prekrivajo s priporočili OECD (2020).

Na prvem mestu velja poudariti, da podjetja in delavci v KKS zaradi svojih netradicionalnih poslovnih modelov in pogodb o zaposlitvi ne bi smeli biti izključeni iz vladnih ukrepov za spodbujanje dohodka in zaposlovanja. To pomeni, da so potrebne čimprejšnje prilagoditve meril za upravičenost do spodbud oziroma pomoči, skupaj s stalnim pregledom in poenostavitvijo upravnih procesov in postopkov na vseh administrativnih ravneh, vključno z Evropsko unijo.

Preventivno delovanje slovenske vlade v KKS za ohranjanje sektorja na pandemični stopnji razvitosti in aktivnosti je po našem mnenju cenejše kot kurativa, zato je izjemno pomembno, da poskuša vlada s ciljnimi ukrepi zagotoviti obstanek delovnih mest v KKS (tako tistih, ki jih zasedajo zaposleni, kot tistih, ki so jih ustvarili samozaposleni), saj bo sicer znatno več sredstev porabila za rehabilitacijo številnih brezposelnih kulturno-kreativnih delavcev. S tega vidika velja razmisliti o debirokratizaciji postopkov ter o podaljšanju veljavnosti ukrepov, ki se nanašajo na (1) povračila stroškov dela, plačilo prispevkov za zaposlene

in druge ukrepe za ohranjanje delovnih mest ter (2) na pomoč samozaposlenim (izredna pomoč, odpis prispevkov, plačilo nadomestila dohodka).

Dodatno bi se morale po našem mnenju namesto zmanjšanja državnih in lokalnih sredstev za KKS ciljne spodbude povečati, sploh zaradi dejstva, da so že pred pandemijo predstavljale izjemno majhen delež v strukturi virov financiranja sektorja. Že razpisane projekte bi bilo z vidika pogojev in dometa nujno prilagoditi novim razmeram. Za ciljno črpanje razpoložljivih sredstev EU pa bi kazalo vzpostaviti podporne službe, ki bi delujočim v KKS pomagale premagovati zdajšnje več kot očitno skoraj nepremostljive birokratske ovire.

Na kratek rok so torej potrebne državne in lokalne spodbude ter naročila javnih zavodov zunanjim izvajalcem, dolgoročno pa znatno obsežnejše izkoriščanje razpoložljivih evropskih sredstev.

Sočasno je treba izvajati sistematičen monitoring uspešnosti ukrepov. V njegovo izhodišče velja postaviti vprašanje, kako se posamezniki in podjetja v KKS odzivajo na krizne strategije, politike in ukrepe oblasti ter kaj te pomenijo z vidika njihovega kreativno-inovativnega potenciala (razpoložljivega in realiziranega).

Dodatno pa poudarjamo tudi potrebo po tem, da sam tradicionalni KKS deluje proaktivno in sprejme virtualno resničnost kot vsaj kratkoročno prilagoditev novi normalnosti. Po našem mnenju je namreč to priložnost, da ponudniki tradicionalnih kulturnih in kreativnih dobrin in storitev ne samo ocenijo svoje obstoječe kreativne prakse, temveč kritično ovrednotijo in prilagodijo tudi svoje poslovne modele, da bi preživeli pandemijo, obdržali obstoječe in pridobili nove stranke.

LITERATURA

British Council (2020). *COVID-19: Impact and Innovation in the Americas Arts and Culture Sector*. URL: <https://www.britishcouncil.org/research-and-policy-insight/insight-articles/covid-19-impact-innovation-americas-arts>

Council of the European Union (2018). *New Work Plan for Culture 2019–2022*. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13948-2018-INIT/en/pdf>

European Commission (2018). *A New European Agenda for Culture*. URL: <https://ec.europa.eu/culture/document/new-european-agenda-culture-swd2018-267-final>

Eurostat (2020a). *Cultural Statistics – Cultural Employment*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Culture_statistics_-_cultural_employment#Self-employment

Eurostat (2020b). *Cultural Statistics – Cultural Enterprises*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Culture_statistics_-_cultural_enterprises#Defining_the_cultural_sector

Federal Government's Centre of Excellence for the Cultural and Creative Industries (2020). *COVID-19 Impact on the Cultural and Creative Industries in Germany. Economic Effects in a Scenario Analysis*. URL: https://kreativ-bund.de/wp-content/uploads/2020/05/Short_paper_Impact_Report_COVID_191.pdf

Hotho S. & Champion K. (2011). *Small Businesses in the New Creative Industries: Innovation as a People Management Challenge*. *Management Decision*, Vol. 49, Iss. 1, pp. 29–54.

KPMG (2020). *COVID-19: Unleashing Creativity in Our New Reality. The Next Frontier for Creative Industries in Australia*. URL: <https://home.kpmg/au/en/home/insights/2020/09/covid-19-unleashing-creativity-in-new-reality.html>

Murovec N., Kavaš D., Bartolj T. (2020). *Statistična analiza stanja kulturnega in kreativnega sektorja v Sloveniji 2008–2017*. Inštitut za ekonomska raziskovanja.

OECD (2020). *Culture Shock: COVID-19 and the Cultural and Creative Sectors*. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=135_135961-nenh9f2w7a&title=Culture-shock-COVID-19-and-the-cultural-and-creative-sectors

Ograjenšek, I. (2018). Prekarizacija in kultura: preživetvene strategije slovenskih ustvarjalcev v 21. stoletju. V Poglajen, Č., Kostevc, Č. & Dernovšček Hafner, N. (ur.), *Prekarnost in družbena negotovost: interdisciplinarni pogledi na prekariat* (str. 106–118). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Založništvo.

Ograjenšek, I., Perviz, L. (2015). Socioekonomski položaj samozaposlenih v kulturi: oris stanja v Sloveniji. *Andragoška spoznanja*, 21(4), 53–67.

Ograjenšek, I., Perviz L. & Lavrač, I. (2012). Samozaposleni v kulturi: socioekonomski vidiki. V Delovno poročilo projekta z naslovom *Socialni položaj samozaposlenih v kulturi in predlogi za njegovo izboljšanje s poudarkom na temi 'preživetvene strategije na področju vizualnih umetnosti'* (str. 10–30). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.

Ransome B. (2010). Sen and Aristotle on Wellbeing. *Australian Journal of Social Issues*, Vol. 45, Iss. 1, pp. 41–52.